УДК 316.324.8

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

І. І. Бойко, *кандидат філософських наук*
Н.В. Ільченко, *викладач*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглядаються теоретичні засади постіндустріального суспільства, закономірний характер історичної еволюції від індустріального до постіндустріального суспільства, його сутнісні ознаки й характеристики, форми їх вияву й напрями розгортання. З'ясовуються соціально-економічні, технологічні, інформаційні виміри постіндустріального суспільства в контексті глобалізації.

Актуальність. Провідною тенденцією суспільних змін в загальнопланетарному масштабі є закономірний перехід суспільства від індустріального типу до постіндустріального. Постіндустріальне суспільство – це стадія суспільної еволюції, що об'єктивно приходить на зміну державно-монополістичному капіталізму, індустріальному суспільству. Трактування сучасного суспільства як постіндустріального було систематизоване в концепцію до середини 70-х років XX ст., коли суспільствознавство переконливо стало доводити, що три найбільш значущі регіони світу (США, ЄС, Японія) розвиваються в єдиному напрямі. Імпульсом для такого розвитку стали технологічний прогрес, зокрема інформаційна революція.

Це об'єктивно потребувало подальшого теоретико-концептуального узагальнення знання, котре пов'язане з вичерпним поясненням постіндустріальних вимірів сучасного суспільства, зокрема з аналізом законів і внутрішніх тенденцій, шляхів вдосконалення його функціонування.

Постановка проблеми. Дослідження різних проблем (економічних, політичних, соціальних) сучасного постіндустріального суспільства присвячені праці таких вітчизняних вчених, як А. Гриценка, В. Кременя, С. Кримського, О. Куценка, В. Степаненко, А. Чухна, Г. Щокіна, Ю. Яковця та ін. Нині в суспільствознавчій теорії функціонування постіндустріального суспільства не викликає сумнівів і певних упереджень, як це було в радянські часи.

Однак попри наявність значних наукових розвідок з цієї проблеми, теоретико-практичний інтерес складає необхідність подальшого вивчення сутнісних, визначальних характеристик, ознак і вимірів постіндустріального суспільства та їх глобального розгортання.

Особливого звучання набуває обґрунтування закономірного характеру реалізації визначальних постіндустріальних виявів суспільства, глибини і закономірних тенденцій розгортання постіндустріальних змін і процесів.

Саме, спираючись на аналіз соціальної практики і наукових доробок суспільствознавців, подальше висвітлення, предметне окреслення й систематизація певних постіндустріальних вимірів сучасного суспільства й складає пізнавальну мету статті.

Виклад основного матеріалу. Вихідною теоретико-методологічною засадою наукового вивчення постіндустріального суспільства слугує обґрунтування на початку 70-х років XX ст. американським дослідником Д. Беллом провідних ознак такого суспільства:

1. Перехід від економіки виробництва товарів до економіки послуг.
2. Переважання класу спеціалістів і техніків.
3. Першість теоретичного знання.
4. Планування технологічного зростання.
5. Створення інтелектуальної технології.

За час, що пройшов відтоді, були не тільки підтверджені теоретичні висновки американського дослідника, а й розвинені далі з урахуванням сучасної динаміки соціальної практики.

Сучасне постіндустріальне суспільство відзначається ускладненням соціальних зв'язків, динамічною міжособистісною комунікацією, зростанням ролі знань, наукових досліджень, інформації, науковців, менеджерів, університетів, освіти.

Постіндустріальні суспільства перебувають у процесі швидких соціальних змін. Вони відзначаються своєю високоурбанізованістю, формуванням спеціалізованих видів праці. Більшість статусів у такому суспільстві є набутими. Сім'я втрачає чимало звичних функцій і, як наслідок, родинні зв'язки слабшають. Життєвий досвід стає більш різноманітним, через що індивіди дотримуються різних цінностей і вірувань. Спадкові монархії втрачають свої традиційні функції, що переходять до певних політичних інститутів. Спостерігається тенденція до зниження соціальної напруги, зменшення ризику великих військових конфліктів.

Концентрацією осі виробництва в рамках концепції постіндустріального суспільства є поділ процесу виробництва на сільське господарство (формує первинний сектор), промисловість (утворює вторинний сектор) і сферу послуг (третинний сектор). Водночас це означає акцентування уваги на закономірну еволюцію елементів предметів праці. Так, в сільському господарстві таким предметом праці або основним ресурсом є сировина; індустріальному – енергія; в постіндустріальному – знання (теоретичні, прикладні) та інформація. Відповідно до цього виробнича діяльність у первинному секторі пов'язувалась із трудомістким процесом добування сировини та виготовлення з неї певних речей; у вторинному – асоціювалася з обробкою сировини, що потребує капіталомісткої технології. І лише у третинному секторі головним чином використовується наукомістка технологія.

В аграрній економіці господарська діяльність була пов'язана переважно з виробництвом достатньої кількості продуктів харчування, а обмежуючим фактором була доступність доброї землі. В індустріальній економіці господарська діяльність була переважаючою у виробництві товарів, а обмежуючим фактором найчастіше був капітал. В постіндустріальній економіці господарська діяльність – це головним чином виробництво та застосування інформації з метою зро-

бити всі інші форми виробництва більш ефективними, тим самим створюючи більше матеріального багатства. Обмежуючим фактором тут є знання.

Сутнісну визначеність постіндустріального суспільства з усією переконаністю складають такі його ознаки (виміри):

– поглиблений розподіл праці, посилення соціальної диференціації;

– ускладнення системи соціального управління, що виявляється у відокремленні інституту управління, соціальних органів управління та самоврядування.

– набуття релігією світських ознак;

– проникнення англійської мови в усі сфери суспільного життя;

– виникнення й розвиток нових соціальних інститутів, подальша інституалізація суспільного життя;

– рольовий характер взаємодії, який передбачає зумовленість поведінки та очікування людей їх соціальним статусом і соціальними функціями;

– подальша формалізація системи регулювання відносин на основі розвитку правових засад суспільства;

– зміна суспільної форми основних соціальних інститутів, посилення соціальної мобільності населення;

– зміна порівняльної ролі компонентів соціального статусу, якісних і кількісних параметрів соціальної структури. Класову структуру змінює статусна ієрархія, яка формується на основі досвіду, освіти, культури, майстерності, ціннісних орієнтацій людини;

– послаблення стратифікаційних обмежень, зміна стратифікаційних критеріїв. Відбувається перехід від ієрархії поділу на нижчі та вищі страти до мережевої організації й утворенню деструктурированого соціального середовища;

– деідеологізація суспільства, децентралізація політичної влади, виникнення "комп'ютерної" демократії, що означає дифузію владних відносин і перехід до безпосередньої демократії;

– зменшення ролі національної держави;

– зміна ціннісних орієнтацій значної частини населення, що сповідує споживацьке та гедоністичне ставлення до життя, при цьому акцентуючи увагу на якості життя і можливості самовираження, що в свою чергу зумовлює зростання культури споживання і перетворення її на провідну роль в суспільстві і намагання контролювати соціальні процеси;

– зменшення ролі й ваги моральних, духовних цінностей і, як наслідок, посилення взаємного відчуження людей, розрив соціальних зв'язків, що спричиняє посилення індивідуалізації (атомізації) індивідів і виникнення "розбалансованого світу одинокого споживача" (З. Бауман).

Особливою ознакою постіндустріального суспільства є зменшення народжуваності і, як наслідок, старіння націй. У постіндустріальному суспільстві люди відходять від природних цінностей і природних засад життєдіяльності, що означає витіснення природних цінностей внаслідок боротьби природних і неприродних (штучних) потреб, пов'язаних передусім із відчуттям пересічним громадянином комфортності життя. Певною мірою штучне середовище (техногенність) витісняє людину. Не в останню чергу саме через це зменшується чисельність населення в багатьох країнах, яких називають розвиненими. Найбільш швидкими темпами старіння населення відбуватиметься в Південній Кореї, Німеччині, Канаді, Австрії, Італії, Греції, Іспанії, Японії, Нідерландах, Швейцарії.

Зв'язок між мірою техногенності суспільства та чисельністю населення спостерігається і в Україні: при зростанні кількісних показників техногенності і комфортності чисельність населення зменшується (табл.).

Сутнісною ознакою постіндустріального суспільства є посилення його соціальної мобільності, що зумовлене вступом суспільства в якісно новий етап науково-технологічної революції. Наслідком цієї тенденції є вияв нестійкості сімейно-шлюбних відносин, взаємин між статями, поява нових форм співжиття.

Комплекс сутнісно-визначальних вимірів постіндустріального суспільства також складають такі: основний клас – менеджери, службовці; технічний базис – інформаційний; соціальна структура – сотова, функціональна; зростання географічної мобільності; принцип організації життя – узгодження, компроміс; політичний режим – самоврядування, безпосередня демократія; поява нетрадиційних форм зайнятості (приміром, дистанційна зайнятість); розширення індивідуалізації виробництва та споживання; послаблення суспільної солідарності; комп'ютеризація та відкритість суспільства; безперервність освіти, нові її форми (наприклад, дистанційна освіта); зростання творчих елементів у трудовій діяльності; посилення професіоналізму, відповідальності; суцільна автомобілізація, комп'ютеризація; дефіцитний ресурс – інноваційна ідея; організація виробництва – високоавтоматизований роботизований конвеєр, взаємозамінність праці; організаційна структура – мережева, гнучка; трудові ресурси – розвиток спеціалізації, фахівці широкого профілю; найважливіші активи – нематеріальні (постійно збільшуються); оплата праці – гнучка, висока, залежить від результатів; корпоративність способу життєдіяльності, психології, бізнесу.

Постіндустріальне суспільство нині стає технотронним суспільством, культура, психологія, соціальне життя й економіка якого формуються під впливом техніки й електроніки. Розвиток сфери послуг ставить під сумнів адекватність тра-

Таблиця. Наявність у домогосподарствах окремих товарів тривалого користування (на 100 домогосподарств, шт.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008
Холодильники, морозильники	94	93	94	95	96	99	100	106
Пральні машини	74	74	74	75	74	77	78	84
Електропилососи	56	55	54	56	56	62	64	74
Програвачі CD-дисків	...	...	...	...	3	7	12	25
Телевізори кольорові	69	71	74	79	83	91	96	107
Телевізори чорно-білі	36	32	29	24	20	15	12	6
Відеомагнітофони	13	13	14	16	17	22	21	21
Магнітофони	43	43	41	39	35	34	27	20
Музичні центри	3	3	4	6	8	11	13	17
Фотоапарати	22	23	25	27	30	36	35	38
Комп'ютери	1	2	3	4	6	9	12	22
Мікрохвильові печі	1	2	3	3	5	9	14	29
Кухонні комбайни	3	3	4	4	3	5	5	9
Мотоцикли	7	6	5	5	4	4	3	5
Автомобілі	17	16	16	16	16	16	17	20
Мобільні телефони*	...	...	...	...	15	44	81	149

* Цей показник включено у програму обстеження умов життя домогосподарств, починаючи з 2004 р. [1, с. 427].

дицийних методів і форм економічного регулювання, потребує нових форм управління як в масштабах окремих компаній, так і суспільства загалом.

Це означає, що трудова діяльність у такому суспільстві стає дедалі насиченою саме зазначеними вище компонентами. Поняттям, що уособлює глибокі зміни в елементах, змісті праці, в її насиченості новими компонентами та концентрації цих компонентів, є поняття "інноваційна праця".

В новій економіці, що заснована на знаннях, дедалі відчутнішими факторами розвитку стають інноваційна праця та інтелектуальний капітал. Таке твердження узгоджується з висновками багатьох зарубіжних фахівців, які вважають, що основними характеристиками та відмітними рисами економіки знань є: 1) визнання інтелектуального капіталу та інноваційної праці головними факторами економічного зростання; 2) наявність більш як 50 %-ї зайнятості інноваційною працею; 3) пріоритетний розвиток основних інститутів інтелектуальної діяльності (наукових та освітніх закладів, центрів стратегічних розробок, дослідницьких лабораторій, інших інтелектоємних галузей, в яких відбувається створення, перерозподіл і споживання знань [2, с. 5].

В постіндустріальну епоху місце країни в геополітичному просторі визначається культурно-освітнім рівнем нації, розвитком базових виробничо-технологічних систем новітнього технологічного укладу, інформаційного середовища, здатностями економіки до продукування дієвої інноваційно-технологічної активності. В широкому тлумаченні інноваційна діяльність означає виробництво та матеріалізацію наукових знань, випереджальне зростання професійно-кваліфікаційного, наукового та культурно-технічного рівня індивідів. Як зазначають В. Россоха і Д. Соколов, "інноваційний розвиток являє собою неперервний процес якісних змін у структурі виробництва та соціальної сфери в результаті створення, використання й поширення нових знань, машин, технологій, матеріалів, видів енергії, форм і методів організації й управління, підвищення рівня освіти й кваліфікації працівників, здійснені з метою досягнення економічної ефективності виробництва і підвищення рівня та якості життя населення" [3, с. 116–117].

Комплексне розгортання інновацій справляє безпосередній вплив на утворення нової технологічної та соціально-економічної підсистеми суспільства, яка складається з галузей, котрі здійснюють інновації; галузей, що поширюють нові технології та посилюють їхні економічні переваги; галузей, котрі виникають внаслідок розвитку нового технологічного укладу суспільства.

Отже, у XXI ст. високі технології, знання, інтелект будуть основою формування нової економіки, джерелом добробуту та якості життя. Підтвердженням цьому є досвід країн, яких називають розвиненими, де впродовж останніх десятиліть відбувається інтенсивне заміщення основних фондів, матеріальних товарних запасів, інших матеріальних активів нематеріальними. Наведемо такий приклад. На початку 80-х років XX ст. близько 60 % інвестицій у промисловості США спрямовувалося на набуття матеріальних цінностей, а вже через 20 років ця частка становила лише 16 %. Починаючи з 90-х років XX ст. підприємства США витрачають більше коштів на придбання обладнання, спрямованого на обробку інформації, ніж на інше устаткування. За наявними даними, матеріальні активи американських підприємств у 1982 році становили в середньому 62 % ринкової вартості підприємств, через 10 років ця частка вже складала 38

%. Останні дослідження оцінюють частку матеріальних активів американських підприємств у 10–15 % [4, с. 3].

Процес розгортання постіндустріальних характеристик сучасного суспільства співпадає в часі з могутнім прогресом фундаментальних наук, перегонів наукомістких технологій (революція супертехнологій), масштабних науково-технологічних проектів.

XX ст. увійшло в історію як століття прогресуючого індустріалізму, котре сформувалося під могутнім пресингом досягнень класичного природознавства, фундаментальних винаходів доби Модерну, практики освоєння хімічної та ядерної енергії, методів виробництва нового типу, таких, як конвеєр, екстремальний поділ праці в сенсі тейлоризму тощо. На відміну від свого попередника, XXI ст. входить в історію як століття супертехнологій (штучного суперінтелекту, нейрочіпів, віртуальної реальності тощо).

Наука в постіндустріальному суспільстві перетворилася на найскладніший симбіоз, що включає в себе такі процеси:

– квантопольові, нано-біо-гено-нейро-інфомаційні та інші революції;

– індустрію наукомістких технологій, що надає сервісні послуги всім сферам людської діяльності;

– могутні сучасні нано-біо-гено-нейро-інформаційно-комп'ютерні інжинірінги, комп'ютинги, наукомісткі виробництва, котрі створюють базу для таких грандіозних науково-дослідних мегапроектів, як Нанотех, Біотех, Ґенотех, Нейротех, Інфотех, проект Штучного Інтелекту тощо.

За таких умов докорінному перегляду піддано всі аспекти наукової практики. Якісно іншим стає співвідношення між практикою конструювання сурогатних типів матерії (неживий, живий, мисляний) і природною реальністю. Йдеться про практику конструювання, по-перше, трансгенних живих істот, і, по-друге, сурогатних типів неживої і живої матерії (штучні атоми, фулерени, квантові дроти, нанотрубки, квантові кристали та ін.). Практика конструювання сурогатних типів неживої і живої матерії стає впливовим мегатрендом еволюції науково-технологічної практики XXI ст.

Ці, раніше немислимі досягнення, похитнули не лише підвалини науки, а й екзистенціальні, моральні, світоглядні засади культури XX ст. Розв'язання означених проблем вимагає глибокого синтезу природничо-наукових, технікознавчих і гуманітарних знань, визначення цієї проблемної осі, навколо якої має обертатися світова соціально-філософська гуманітарна думка. Як зазначає В. Лук'янець, "у контексті постіндустріального планетарного мегасоціуму науку осмислюють як багатомірну нелінійну соціокультурну динамічну систему, що активно взаємодіє з усіма сферами його життєдіяльності" [5, с. 5].

Отже, революція супертехнологій – це могутній експрес, в який постіндустріальний мегасоціум пересаджується у новому столітті. Тому постіндустріальне людство все частіше називають "глобальним мегасоціумом ризику". Ким ми стаємо для світу, створюючи, використовуючи все могутніші супертехнології, які дозволяють нам змінювати фундаментальні першооснови неживої і живої матерій? Яким стає світ через нашу присутність в ньому? – на ці та інші питання сучасні гуманітарії не мають чіткого уявлення.

Різновидом теорії постіндустріального суспільства є концепція інформаційного суспільства, яка закріпилася з початком 80-х років.

Інформаційне суспільство визначає головним фактором розвитку суспільства виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації. Інформаційне суспільство – це суспільство, в котрому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що нада-

ються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку.

Прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення та функціонування з домінуванням четвертинного сектору економіки (інформація), який слідує після сільського господарства, промисловості та сфери послуг. Якщо промислова революція передовсім "продовжила" руки людей у багато разів, наростила її м'язову силу, то НТР вже істотно розширила можливості людського інтелекту, створивши машини і прилади, які практично збільшили ємність пам'яті й у мільйони разів прискорили переробку інформації. Дослідник С. Кримський пов'язує з розгортанням інформаційної революції вступ суспільства в стадію постісторії, коли засвоюються вже не окремі сили природи, а інтегруються планетарні, космічні та субатомні світи діяльності людини як громадянина ноосфери, володаря інформаційного універсуму [6, с. 23].

Початок постісторії пов'язують з появою комп'ютера, за допомогою котрого в третьому тисячолітті набуває глобального масштабу інтелектуалізація техносфери планети. Інформаційні й телекомунікаційні мережі та інтелектуальні комп'ютерні системи вже нині складають основу нової інфраструктури планети – інфосфери. Комп'ютерні мережі визначають планетарність комунікацій, що уможливлює розкривати загальну людську значимість історичних подій в соціально-економічній та інформаційних сферах. Серед творців інфосфери вже панують інший спосіб мислення, нова етика і нова культура розуміння. Комп'ютер, інформаційна техніка й технологія вже нині є не просто підсилювачами інтелекту – вони відкривають нові виміри свідомості.

На початку 80-х років XX ст. відбувся мікроелектронний переворот – перехід до цифрових комунікацій, а відтак до медіа-революції, яка не могла не змінити агрегатний стан ринкової економіки. Промисловий індустріальний капіталізм перетворюється на цифровий капіталізм. Цифрову інформацію просуває Інтернет. Нові комунікаційні технології забезпечують обмін знаковою інформацією, зближують людей з різних континентів світу, які розмовляють різними мовами і живуть у різних часових поясах.

Водночас стає більш зрозумілим, що в інформаційному суспільстві втрачаються суспільні норми, характерні для громадян національної держави, виникають зовсім інші технологічні норми і правила поведінки, які мають слабкий зв'язок з національною належністю і територією проживання. Поява Інтернету не лише завершила промисловий етап розвитку людського суспільства, а й суттєво змінила матеріальну і духовну культуру. Революція в інформатиці, пронизуючи всі царини життя, найбільший вплив справляє на людську свідомість, змінюючи уявлення про людей, про світ і про себе крізь призму віртуальності. У більшості випадків віртуальність стає безпосередньою умовою становлення сучасного інформаційного суспільства.

Інтернет внаслідок своєї інтерактивності перетворює сучасний відчужений світ на глобальне співтовариство, котре існує у внутрішньому кіберпросторі, забезпечуючи двосторонню комунікацію за допомогою різних Інтернет-технологій.

Висновки

Перехід до постіндустріального суспільства є закономірним процесом, котрий спричиняється внаслідок розвитку продуктивних сил суспільства, передовсім його науково-технологічних факторів.

Сутнісну основу постіндустріального суспільства складають його визначальні ознаки й особливості що означають підґрунтя науково-теоретичних і практичних провідних вимірів цього суспільства.

Сучасне постіндустріальне суспільство стає високотехнологічним, в якому знання, інформація, інтелект, культурно-освітній потенціал, дієва інноваційно-технологічна активність спрямовані на створення новітнього технологічного укладу, стають джерелом і рушійною силою формування нової економіки, підвищення якості життя.

Сучасні виміри постіндустріального суспільства стають дедалі більш урізноманітнішими, складнішими, а також динамічнішими та масштабнішими з урахуванням сучасної соціальної практики, поглиблення глобалізаційних процесів.

Розгортання сучасних вимірів постіндустріального суспільства співпадає в часі з глибинним прогресом фундаментальної науки, формуванням світоглядних засад цивілізації XX ст., що зрештою засвідчує вступ людства в стадію постісторії.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2008 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", 2009. – 568 с.
2. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань // Україна: аспекти праці, 2007. – № 4. – С. 4–9.
3. Россоха В. В., Соколов Д. О. Технократичні концепції суспільного розвитку // Економіка АПК, 2012. – № 2. – С. 113–117.
4. Kaplan R. S., Norton D. P. Die strategiefokussierte Organisation: Fuhren mit der Balanced Scorecard - Poeschel, 2001. – S. 3.
5. Лук'янець В. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі XXI сторіччя // Філос. думка, 2006. – № 3. – С. 3–25.
6. Кримський С. Смисл постісторії // Філос. думка, 2006. – № 4. – С. 23–35.

АННОТАЦИЯ

Бойко И.И. *Постиндустриальные измерения современного общества // Биоресурсы и природопользование. – 2012. – 4, № 5–6. – С. 189–190.*

Рассматриваются теоретические основы постиндустриального общества, закономерный характер исторической эволюции от индустриального к постиндустриальному обществу, его существенные признаки и характеристики, формы их проявления и направления развертывания. Выясняются социально-экономические, технологические, информационные измерения постиндустриального общества в контексте глобализации.

SUMMARY

I. Bojko. *Postindustrial Aspects of Modern Society // Biological Resources and Nature Management. – 2012. – 4, № 5–6. – P. 153–161.*

The theoretical principles of postindustrial society, appropriate character of historical evolution from industrial to postindustrial society, essential features and characteristics, forms of their displaying and directions of development are considered. The socio-economic, technological and informational dimensions of postindustrial society in the context of globalization are found out.